

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-10

УДК 130.1:304.44

ФЕНОМЕН ДИТИНСТВА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНИХ КОРДОНІВ

THE PHENOMENON OF CHILDHOOD AND HEALTHCARE IN THE CONTEXT OF THE PROBLEM OF POLITICAL BORDERS

Г. В. Корж

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою уваги до проблеми дитинства і здоров'язбереження, освітніх і виховних практик в умовах поширення насильства у світі, війн, зміни кордонів, гуманітарної кризи. Проблема вимушених переселенців, що притаманна родинам з різних куточків світу, торкнулася батьків і дітей, які постраждали від війни на сході України, окупації Криму. Люди, що змушені втікати від війни, стикаються з динамікою постіндустр-ральної цивілізації, загострюється питання ідентичності, історичної пам'яті.

Постановка проблеми. Вимушена масова міграція внаслідок посягань на територіальну цілісність України з боку російського агресора, загострює питання трансляції культури, освітніх і виховних практик, збереження пам'яті для прийдешніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню осмисленню сутності державних кордонів та впливу кордонної проблематики на політичні, етнокультурні та інші процеси сьогодення присвячені праці Р. Коцан, І. Долматова та багатьох інших дослідників. Багатосторонній аналіз взаємозв'язку "індивід-суспільство", "індивідуальне – соціальне", соціокультурні трансформації (соціальні та соціально-психологічні) стали предметом дослідження Н. Еліаса, М. Мінакова, О. Кивлюк, М. Култаєвої, Н. Радіонової та інших дослідників. Питання історичної пам'яті та ідентичності, комунікації, культури, справедливості щодо прийдешніх поколінь осмислюють в своїх роботах Б. Андерсен, Е. Бистрицький, А. Єрмоленко, Т. Лютий, Е. Сміт та багато інших вітчизняних та зарубіжних дослідників. Онтоантропологічні характеристики дитинства, освіти й виховання акцентовані в роботах Н. Дічек, І. Дорожко, М. Култаєвої, А. Єрмоленко, С. Пролєєва, С. Пилипенко, Н. Радіонової, С. Сисоєвої, М. Триняк, Т. Щериці та інших дослідників. Проблеми вивчення здоров'я та механізмам здоров'язбереження (педагогічним, соціальним) присвячені праці Ю. Бойчука, М. Гончаренко, Л. Лук'янової.

Постановка завдання. З позиції онтоантропологічного виміру освіти і виховання на індивідуальному та соціальному рівнях розглянути деякі аспекти дитинства і здоров'язбереження в умовах воєнної агресії, порушення державних кордонів, політичної та соціальної нестабільності, масової міграції. Розкрити вплив проблематики кордонів на освітні, виховні, здоров'язберігаючі практики. Визначити у цьому контексті пріоритетні завдання освітньої і державної політики.

Urgency of the research. The relevance of the research topic is determined by the need for attention to the issues of childhood and health preservation, educational and upbringing practices in the context of the spread of violence in the world, wars, border changes, humanitarian crisis. The problem of forced displacement, characteristic of families from different parts of the world, has affected parents and children who have suffered from the war in eastern Ukraine, the occupation of Crimea. People forced to flee from the war face the dynamics of post-industrial civilization, intensifying questions of identity, historical memory.

Target setting. Forced mass migration resulting from encroachments on Ukraine's territorial integrity by the Russian aggressor sharpens the question of cultural transmission, educational and upbringing practices, and memory preservation for future generations.

Actual scientific researches and issues

analysis. The works of R. Kotsan, I. Dolmatov, and many other researchers are dedicated to exploring the essence of state borders and the influence of border issues on contemporary political, ethno-cultural, and other processes. Scholars such as N. Elias, M. Minakov, O. Kivlyuk, M. Kul'taieva, N. Radionova, and others have conducted a comprehensive analysis of the interrelation between "individual-society", "individual-social", and socio-cultural transformations (social and socio-psychological). Scholars like B. Andersen, E. Bystrytskyi, A. Yermolenko, T. Liutyi, E. Smith, and numerous domestic and international researchers delve into the themes of historical memory, identity, communication, culture, and justice for future generations. N. Dichek, I. Dorozhko, M. Kul'taieva, A. Yermolenko, S. Prolieva, S. Pylypenko, N. Radionova, S. Sysoieva, M. Tryniak, T. Shcheritsa, among others, focus on the ontoanthropological characteristics of childhood, education, and upbringing. Works by Y. Boichuk, M. Honcharenko, L. Lukianova are dedicated to the exploration of health and mechanisms of health preservation (pedagogical, social).

The research objective. From the ontoanthropological perspective of education and upbringing at individual and social levels, let's consider some aspects of childhood and health preservation in the conditions of military aggression, violations of state borders, political and social instability, and mass migration. We will explore the impact of border issues on educational, upbringing, and health-preserving practices. By doing so, we can determine the priority tasks of educational and state policies in this context.

Виклад основного матеріалу.

Проаналізовано виклики та проблеми, з якими стикаються діти та їх батьки в ситуаціях гуманітарних криз та військових конфліктів. Підкреслено, що природні і соціальні зміни впливають на здоров'я індивідів і самоорганізацію спільнот. Розкрито важливість міжкультурної комунікації, історичної пам'яті, виховних і освітніх практик у формуванні ідентичності індивідів і спільнот.

Висновки. У соціальнокультурному і духовному вимірах проблематика кордонів впливає на глибинні основи життя соціумів, виховані, освітні, здоров'єзберігаючі практики. В умовах російської агресії першочерговим завданням стає освітня і культурна модернізація, державні програми національно-патріотичного, громадянського напрямків, відродження історичної пам'яті.

Ключові слова: політичні кордони, освіта, виховання, дитинство, здоров'язбереження, історична пам'ять, міжкультурна комунікація, ідентичність.

The statement of basic materials. The challenges and problems faced by children and their parents in humanitarian crises and military conflicts have been analyzed. It has been emphasized that natural and social changes impact the health of individuals and the self-organization of communities. The importance of intercultural communication, historical memory, upbringing, and educational practices in shaping the identity of individuals and communities has been revealed.

Conclusions. In the social-cultural and spiritual dimensions, the issue of borders impacts the fundamental aspects of societies' lives, upbringing, educational, and health-preserving practices. In the face of Russian aggression, the primary task becomes educational and cultural modernization, state programs focusing on national-patriotic and civic directions, and the revival of historical memory.

Keywords: Key words: political borders, education, upbringing, childhood, health preservation, historical memory, intercultural communication, identity.

Актуальність проблеми. Сучасний світ переживає значні політичні, соціокультурні, духовні зміни. Проблема політичних кордонів є багатоплановою і складною, особливо у наш час - поширення насильства у світі, руйнування довкілля, матеріальних та духовних умов виховання особистості. Війни, терор, голод, бідність, відсутній чи обмежений доступ до медичної допомоги, вимушене переселення впливають насамперед на руйнацію здоров'я, появу різних хвороб і відхилень у найбільш вразливих груп населення, зокрема жінок і дітей. Проблема вимушених переселенців, що притаманна родинам з різних куточків світу, торкнулася батьків і дітей, які постраждали від війни на сході України, окупації Криму. Люди, що змушені втікати від війни, стикаються з динамікою постіндустріальної цивілізації, загострюється питання ідентичності, історичної пам'яті.

Постановка проблеми. Вимушена масова міграція, переміщення населення, руйнування освітньої інфраструктури внаслідок війни, зміни кордонів загострює питання освіти і виховання, трансляції культури, збереження пам'яті для прийдешніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання політичних кордонів стає все складнішою. Сьогодні аналіз цієї проблеми відноситься і до геополітичних і соціокультурних питань, пов'язаних з вимушеною масовою міграцією, внутрішнім переміщенням населення [11], гуманітарною кризою.

Багатосторонній аналіз взаємозв'язку "індивід-суспільство", "індивідуальне – соціальне", соціокультурні трансформації (соціальні та соціально-психологічні) стали предметом дослідження С. Бережної, Н. Еліаса, М. Мінакова, О. Кивлюк, М. Култаєвої, Н. Радіонової та інших дослідників. Як було показано в цих роботах, здобутки людської цивілізації і моральні чесноти є хиткими, культурні досягнення є вразливими; соціокультурні, цивілізаційні зміни можуть піти у зворотному напрямку. Питання історичної пам'яті та ідентичності, комунікації, культури, справедливості щодо прийдешніх поколінь осмислюють в своїх роботах Б. Андерсен, Е. Бистрицький, А. Єрмоленко, Т. Лютий, Е. Сміт та багато інших вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Феномен дитинства є складним і багатогранним. Актуальними для сьогодення залишаються погляди В. Сухомлинського, який категорію дитинства приймав за основу концепції і освітнього, і виховного процесу, з іншої сторони, видатний український педагог вчив вміти бачити і проектувати ту соціальну ситуацію, на фоні якої відбувався розвиток дитини [10, с. 138]. В контексті розуміння особливостей дитячого світосприйняття, передумови для становлення перцептивних феноменів (від відчуттів та образів до більш складних, вербальних конструкцій), передумови для становлення перцептивних феноменів важливими є дослідження з феноменології дитячого сприймання (І. Біла) [2].

Онтоантропологічні характеристики дитинства, освіти й виховання акцентовані в роботах Н. Дічек, І. Дорожко, М. Култаєвої, А. Єрмоленко, С. Пролєєва, С. Пилипенко, Н. Радіонової, С. Сисоєвої, М. Триняк, Т. Щериці та інших дослідників.

Проблемі вивчення здоров'я та механізмам здоров'язбереження (педагогічним, соціальним) присвячені праці Ю. Бойчука, М. Гончаренко, Л. Лук'янової. Для аналізу зв'язку здоров'я з соціоекосистемою, культурними і демографічними процесами плідними є ідеї Є. Бистрицького, П. Бурдє, Ю. Бойчука, Л. Газнюк, О. Гомілко, С. Пилипенко.

Формування образно-сислової сфери людини під впливом факторів навколишнього світу,

довкілля розглядається у роботах С. Бережної, Є. Головахи, І. Дорожко, М. Дроботенко, Н. Лумана, Н. Радіонової.

Постановка завдання. З позиції онтоантропологічного виміру освіти і виховання на індивідуальному та соціальному рівнях розглянути деякі аспекти дитинства і здоров'язбереження в умовах воєнної агресії, порушення державних кордонів, політичної та соціальної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом тема здоров'язбереження дорослих і дітей стає міждисциплінарним полем, залучаючи все більшу кількість науковців з різних областей знань: педагогічних, гуманітарних, психолого-педагогічних, культурологічних; природознавчих і когнітивних наук. Для української освіти і виховання ця проблема загострюється широкомасштабною агресією російської федерації, погіршенням світової політичної ситуації, екологічної рівноваги.

Питання державних кордонів в наш час гострого багатоаспектного геополітичного суперництва [12, с. 264] стає справжньою гуманітарною, соціально-економічною, екзистенціальною проблемою. Науковці [4; 9] у політичному та просторовому вимірах з урахуванням досліджень сучасної науки про кордони [9, с. 66], акцентують різні аспекти цього складного питання: важливість вивчення кордонів у просторі і часі [8, с. 48], історичні аспекти [9, с. 66], екополітичний аспект [8, с. 48], складність класифікації кордонів [5], трансформації функцій сучасних кордонів [9, с. 66], подвійна функція кордонів, кордон який розділяє об'єкти і зв'язує їх [9, с. 68], знелюднені прикордоння [9, с. 68], політичні та етнокультурні процеси. Поняття державного кордону міститься у ст. 1 Закону України "Про державний кордон України" від 4 листопада 1991 р. (Про державний кордон України, Закон України No 1777-ХІІ, 2023): "державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору".

Зміна політичних кордонів веде до різкого погіршення безпекової ситуації. Цілі території опиняються на межі екологічної і соціальної катастрофи. Для населення це має серйозні соціально-економічні та гуманітарні наслідки [16]. В контексті екзистенціальних викликів для України, світу й людини переосмислюються роль багатьох соціокультурних і **політичних явищ**.

Освіта і виховання опиняються перед низкою соціальних, морально-духовних проблем. З дитячого віку формується ідентичність людини, підростаючі діти усвідомлюють приналежність до певного національно-культурного простору, з'являються перші уявлення про власне майбутнє, здійснюють перші спроби його проектування, формується смислова та часова перспектива "Я" [17]. У цьому аспекті заслуговує на увагу філософія Фіхте. В етиці німецького вченого поняття людського "Я" абсолютизоване, представлене як постійна боротьба між "Я" (суб'єктивне "Я") і "не-Я" (матерія). Філософ метою існування моральної свободи проголошує свободу морального самоутвердження, яка детермінована внутрішніми та зовнішніми чинниками. Філософ виходить з того, що саме у діяльнісному виборі людина виявляє свою свободу, безумовні вимоги до людей вкладаються у правила, серед яких насамперед не чинити насильства.

Світова і українська ситуація техногенного і антропогенного характеру, порушення гармонії у розвитку людини з природою і соціумом загрожують історичній пам'яті поколінь. На окупованих територіях імперські сили РФ поширюють наратив про культурну вищість [15], агресори маніпулюють свідомістю, особливо вразливими стають діти і підлітки.

Природні і соціальні зміни впливають на здоров'я індивідів і самоорганізацію спільнот (історична пам'ять як імунна система соціумів розглядається, зокрема у працях Н. Лумана та інших зарубіжних та вітчизняних дослідників [18; 7, с. 160-165]), порушуються біоритми організму, функції організму індивіда перестають працювати синхронно [3]. Отже, в момент кризи (політичної, соціальної, культурної) людство має зосередитися на найважливішому питанні. Соціуми не мають права забувати про підростаючі покоління, дітей і підлітків, чий мовленнєвий та соціальні навички лише формуються, а соціогенетично відповідальність за збереження й формування здоров'я, культурний і морально-психологічний розвиток дітей і молоді завжди покладалась на старші генерації. Вивчення потребує питання національних ідеологій і символізмів. Відтак поглиблення дискурсу історичної пам'яті, осмислення природи націєтворчих процесів [1; 14] має займати важливе місце у наукових і громадських дискусіях. В світоглядному плані залишається також актуальним питання руйнації механізмів передачі традиції під час військових дій. Деякі генерації виховані на романтичних уявленнях. Російська агресія потужне вплинула на осмислення відмови від імперської спадщини, деяких романтичних уявлень про минуле. Вивчення історії, громадянської освіти, основ правознавства має бути не декларованим, а діючим, спрямованим на збереження історичної пам'яті, пов'язаним з правами людини і дитини [7, с. 165]. Реалізація закладами освіти академічної свободи є важливим показником розвитку вільного (громадянського, демократичного) суспільства.

Як свідчать дослідження, з часів II світової війни спостерігається найбільше зростання кризи біженців [16, с. 25, 26]. Загострюються питання міжкультурної комунікації. Українські діти, які разом з батьками змушені втікати від війни, за кордоном стикаються з різними системами просторово-

культурних образів, мають інтегруватися в інші просторово-культурні і мовні середовища. Одночасно у дітей відбувається формування навичок спілкування з дітьми різних культур, з різних континентів і куточків світу. Часто це є діти з країн Азії та Африки, чії батьки (родини) мали терміново евакуюватися з небезпечних регіонів світу, втікаючи від злочинів влади всередині країн, насилля (як-от, наприклад: сексуальне насилля, примусові шлюби, низький рівень освіти для дітей у Кенії), політичних переслідувань, соціальних злиднів (наприклад, від голоду в Африці; напруги в Тихоокеанському регіоні; зауважимо, неподоланою світовою проблемою залишається бідність і голод).

Родини емігрантів, як правило, стикаються у повсякденному житті з труднощами соціального, економічного, культурного гатунку, батьки не завжди орієнтуються на інтереси дитини, не завжди усвідомлюють складності адаптації дітей до нового середовища, важливість батьківської уваги до морального і духовного розвитку дітей, духовно-морального виховання.

Цінності різних культур відрізняються. Діти ще перебувають на чуттєвому етапі розвитку, вчаться опанувати свої емоції, встановлювати кордони в спілкуванні (родинному колі, міжкультурному), розуміти, що почуття і думки інших людей відрізняються.

Виховання всебічно розвинених і відповідальних громадян ґрунтується на комунікації, базується на конкретних універсальних знаннях, особливо тих, які пов'язані з розумінням етносоціальних особливостей. Українські діти мають вчитися спілкуванню з представниками інших культур, дотримуватися законів, загальноприйнятих норм і стандартів, але й вміти розуміти і відстоювати свої права, аргументувати, дискутувати, критично осмислювати інформацію (фактичну і концептуальну), вміти лаконічно, точно і послідовно виражати думки.

Для того щоб орієнтуватися в сучасному світі у спільній діяльності з однолітками з інших країн і культур, українські діти мають подолати комунікативно-пізнавальні труднощі, трансформувати вже наявні знання, вміння і навички в систему, здатну до функціонування, сформувати гнучкий світогляд.

Зауважу, культурна грамотність (як найбільш динамічний компонент знання, який розуміють члени певної національної спільноти) має національну специфіку. Водночас аналітична робота зі змістами уявлень, споглядання прояснює специфіку соціокультурних ситуацій, надаючи молодій людині імпульс для вивчення нового, співвіднесення культурних інновацій з тим, що вже є відомим [13, с. 53]. У контексті цих завдань для національної системи освіти актуалізується питання якісної наповненості українських освітніх програм, доступності до навчання в українських школах для дітей, що вимушено перебувають з батьками за кордоном.

Дитинство – це час, коли людина особливо прагне наповнити кожен день радістю й неперевершеним почуттям повноти буття, реалізувати природні схильності. Це також час формування звичок, зокрема звички вести активний, здоровий спосіб життя. Багато батьків і вчителі на практиці знають що таке “криза підліткового віку”: зміна настрою, формування самооцінки, випробування різних стилів одягу, різні інтереси та смаки. В інформаційному суспільстві на зміни в поведінці підлітків впливають фільми, ілюстровані видання, комп'ютерні ігри, Інтернет-розваги. Уважне і доброзичливе ставлення дорослих до інтересів, способу поведінки дітей і підлітків дозволить їм пережити кризу самоідентифікації, впевненіше почуватися в колі друзів, у школі, родині, почати сміливіше ставити і шукати відповіді на складні світоглядні запитання: ідентичності, доброчесності, смислів життя тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, у політичному та просторовому вимірах проблематика державних кордонів впливає на глибинні основи життя соціумів, національні культурні форми, освітні та здоров'язберігаючі практики. На сьогодні в умовах широкомасштабної агресії умовами здоров'язбереження українських дітей стають освітня і культурна модернізація, державні програми національно-патріотичного, громадянського напрямків, відродження історичної пам'яті. Перспективною залишається тема дослідження соціокультурних механізмів відродження і розвитку національної культури, духовності для здоров'язбереження і здоров'яформування. Державна політика щодо дитинства та здоров'язбереження, особливо в умовах зростання міграційних процесів, має стати невід'ємним компонентом освітніх програм, української і світової громадськості.

Список використаних джерел:

1. Андерсен, Б 2001, *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*, Київ : Критика, 272 с.
2. Біла, І 2013, 'Феноменологія дитячого сприймання', *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*, Київ : Видавництво “Фенікс”, Т. XII. Психологія творчості, Вип. 16, с. 79-85.
3. *Біологічні ритми і здоров'я людини* 2018. Доступно: <<https://www.bsmu.edu.ua/blog/7026-biologichni-ritmi-i-zdorovya-lyudini/>>. [26 Серпень 2024].
4. Долматов, ІВ 2008, 'Державні кордони в контексті лімології', *Актуальні проблеми держави і права*, Вип. 42, с. 263-268.

5. Долматов, ІВ 2011, 'Концепція "природних кордонів" та її модернізовані інтерпретації в політико-правових дослідженнях', *Держава і право*, Вип. 51, с. 720-725.
6. *Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження* 2017, Колективна монографія, за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука, Харків : Вид. Рожко С. Г., 488 с.
7. Корж, Г & Васильченко, Р 2020, *Світоглядна культура: традиції та сучасність*. Монографія, Мін-во освіти і науки України, *Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди*. Харків : ФОП Панов А.М., 212 с.
8. Коцан, Р 2017, 'Наукове дослідження політичних особливостей формування і функціонування державних кордонів: принципи та підходи', *Політичне життя*, № 3, с. 46-51.
9. Коцан, Р 2018, 'Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів', *GRANI*, 21(6), с. 66-77.
10. Кочубей, ТД 2014, *Філософія дитинства: соціально-педагогічний аспект*. Навчальний посібник, Умань : ФОП Жовтий О. О., 185 с.
11. Панченко, О 2023, 'Відновлення людського капіталу як складова соціально-економічної розбудови держави', *Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару* (Київ, 30 листопада 2023 р.), за ред. Г. П. Ситника, Київ : *Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*, с. 12-14.
12. *Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.)* 2021, Монографія, керівник авторського колективу – член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф. Кудряченко А.І., науковий редактор: к.і.н., доц. Солошенко В.В., технічний редактор: к.політ.н., с.н.с. Розумюк В.М., Київ : ДУ "Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України", 312 с.
13. Сисоєва, С & Дічек, Н 2019, 'Міжкультурна грамотність як ядерна (базова) функція сучасного закладу середньої освіти', *Практична філософія і Нова українська школа: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 16 травня 2019 р., м. Київ, Київ: *НАПН України, Інститут педагогіки НАПН України*, с. 50-55.
14. Сміт Ентоні Д 1994, *Національна ідентичність*, Київ : *Основи*, 224 с.
15. Снайдер, Т 2023. *Як зароджувався і вмирав російський імперіалізм*. Двадцять перша лекція від Тімоті Снайдера. Доступно: <<https://forbes.ua/lifestyle/lektsiya-dvadsyat-rosiyskiy-imperializm-i-yogo-zavershennya-10022023-11662>>. [20 Серпень 2024].
16. *Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства 2022*. Доступно: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf>. [20 Серпень 2024].
17. Васильченко, О & Бацман, Є 2022, 'Образ Я і уявлення про майбутнє у молоді', *Вчені записки Університету "КРОК"*, № 3 (67), с. 147–152. Доступно: <<https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-147-152>>. [20 Серпень 2024].
18. Luhmann, Niklas 1984, *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeiner Theorie*. Frankfurt am Main : *Suhrkamp*, 346 p.

References:

1. Andersen, B 2001, *Ujaveni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu (Imagined Communities. Considerations regarding the origin and spread of nationalism)*, Kyiv : *Krytyka*, 272 s.
2. Bila, I 2013, 'Fenomenolohiia dytiachoho spryiman'nia (Phenomenology of children's perception)', *Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy*, Kyiv : *Vydavnytstvo "Feniks"*, T. XII. Psykholohiia tvorchosti, Vyp. 16, s. 79-85.
3. *Biologichni rytmy i zdorovia liudyny (Biological rhythms and human health)* 2018. Dostupno: <<https://www.bsmu.edu.ua/blog/7026-biologichni-ritmi-i-zdorovya-lyudini/>>. [26 Serpen 2024].
4. Dolmatov, IV 2008, 'Derzhavni kordony v konteksti limolohii (State borders in the context of limology)', *Aktualni problemy derzhavy i prava*, Vyp. 42, с. 263-268.
5. Dolmatov, IV 2011, 'Kontseptsiiia "pryrodnykh kordoniv" ta yii modernizovani intepretatsii v polityko-pravovykh doslidzhenniakh (The concept of "natural boundaries" and its modernized interpretations in political and legal studies)', *Derzhava i pravo*, Vyp. 51, s. 720-725.
6. *Zahalna teoriia zdorovia ta zdoroviazberzhennia (General theory of health and health care)* 2017, Kolektyvna monohrafiia, za zah. red. prof. Yu. D. Boichuka, Kharkiv : *Vyd. Rozhko S. H.*, 488 s.
7. Korzh, H & Vasylychenko, R 2020, *Svitohliadna kultura: tradytsii ta suchasnist (Worldview culture: traditions and modernity)*. Monohrafiia, Min-vo osvity i nauky Ukrainy, *Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni H.S.Skovorody*, Kharkiv : *FOP Panov A.M.*, 212 s.
8. Kotsan, R 2017, 'Naukove doslidzhennia politychnykh osoblyvostei formuvannia i funktsionuvannia derzhavnykh kordoniv: pryntsyipy ta pidkhody (Science study of the political features of the formation and functioning of state borders: principles and approaches)', *Politychne zhyttia*, № 3, с. 46-51.
9. Kotsan, R 2018, 'Rozvytok teoretychnykh zasad doslidzhennia derzhavnykh kordoniv (Development of the theoretical foundations of the study of state borders)', *GRANI*, 21 (6), s. 66-77.
10. Kochubei, TD 2014, *Filosofiiia dytynstva: sotsialno-pedahohichniy aspekt (Philosophy of childhood: socio-pedagogical aspect)*. Navchalnyi posibnyk, Uman : *FOP Zhovtyi O. O.*, 185 s.
11. Panchenko, O 2023, 'Vidnovlennia liudskoho kapitalu yak skladova sotsialno-ekonomichnoi rozbudovy derzhavy (Restoration of human capital as a component of the socio-economic development of the state)', *Sotsialno-ekonomichni naslidky viiny rosiiskoi federatsii proty Ukrainy ta shliakhy yikh podolannia: materialy nauk.-prakt. seminaru* (Kyiv, 30 lystopada 2023 r.), za red. H. P. Sytnyka, Kyiv : *Navch.-nauk. in-t publ. upr. ta derzh. sluzhby Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka*, s. 12-14.
12. *Problema istorychnoi pamiaty u usesvitno-istorychnomu dyskursi (1945–2015 rr.) (The problem of historical memory in the world-historical discourse (1945–2015))* 2021, Monohrafiia, kerivnyk avtorskoho kolektyvu – chlen-

- korespondent NAN Ukrainy, d.i.n., prof. Kudriachenko A.I., naukovyi redaktor: k.i.n., dots. Soloshenko V.V., tekhnichnyi redaktor: k.polit.n., s.n.s. Rozumiuk V.M., Kyiv : DU "Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy", 312 s.
13. Sysoieva, S & Dichek, N 2019, 'Mizhkulturna hramotnist yak yaderna (bazova) funktsiia suchasnoho zakladu serednoi osvity (Intercultural literacy as a core (basic) function of a modern secondary education institution)', *Praktychna filosofii i Nova ukrainska shkola: zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 16 travnia 2019 r., m. Kyiv, Kyiv: NAPN Ukrainy, Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, s. 50-55.
 14. Smit Entoni D 1994, *Natsionalna identychnist (National identity)*, Kyiv : Osnovy, 224 s.
 15. Snaider, T 2023, *Yak zarodzhuvavsia i vmyrav rosiiskyi imperializm. Dvadsiat persha lektsiia vid Timoti Snaidera (How Russian imperialism was born and died. The twenty-first lecture by Timothy Snyder)*. Dostupno: <<https://forbes.ua/lifestyle/lektsiya-dvadsyat-rosiyskiy-imperializm-i-yogo-zavershennya-10022023-11662>>. [20 Serpen 2024].
 16. *Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukrainskoho suspilstva (Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society)* 2022. Dostupno: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf>. [20 Serpen 2024].
 17. Vasylenko, O & Batsman, Ye 2022, 'Obraz Ya i uiavlennia pro maibutnie u molodi (Self-image and ideas about the future among young people)', *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, № 3 (67), s. 147–152. Dostupno: <<https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-147-152>>. [20 Serpen 2024].
 18. Luhmann, Niklas 1984, *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 346 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-12

УДК 140.8:37.017.4(477)

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАГАЛЬНА ПОТРЕБА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

CIVIC EDUCATION OF THE INDIVIDUAL AS AN URGENT NEED OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

О. Л. Притула

Актуальність теми дослідження. Виховання світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань постає провідним завданням усього освітньо-виховного процесу, де у підростаючого покоління формуються погляди оцінки, принципи, що визначають сприйняття навколишнього світу, місце людини в ньому та ціннісні орієнтації. За умов сьогодення громадянське виховання невіддільне від патріотичного виховання. Здебільше, ця дефініція розглядається як процес формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала, розвиток патріотизму як інтегративної якості особи, яка їй дозволяє відчувати себе дієздатною у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах, готовою до захисту країни та народу, від ворога, до упередження будь-яких загроз.

Постановка проблеми. Нагальна потреба у громадянському вихованні особистості викликана подіями новітньої історії України – боротьбою за незалежність, свободу та гідність українського народу, що почалась напередодні проголошення незалежності України й набула масштабних обертів внаслідок двох Майданів 2004 та 2014 років, агресії Російської Федерації проти України, яка почалась з окупації та незаконної анексії Криму, збройного конфлікту на східних кордонах України, що забрав тисячі життів синів України, та через 8 років, з 24 лютого 2022 року перетворився на повномасштабну російсько-українську війну, яка спричинила значні людські втрати, у руйнування цивільної інфраструктури та втратилась у долю кожного українця.

Urgency of the research. The cultivation of worldview, national-patriotic feelings, and beliefs emerges as a leading task of the entire educational process, where the younger generation forms evaluation views, principles that determine their perception of the surrounding world, the place of an individual in it, and their value orientations. In today's context, civic education is inseparable from patriotic education. This term is often viewed as the process of forming national self-awareness among citizens, developing a conscious citizen, patriot, and professional, fostering patriotism as an integrative quality that enables a person to feel capable in moral, social, political, and legal dimensions, and ready to defend their country and people from from the enemy, to the prejudice of any threats.

Target setting. The urgent need for civic education of the individual is driven by the events of Ukraine's recent history – the struggle for independence, freedom, and dignity of the Ukrainian people, which began on the eve of Ukraine's declaration of independence and gained large-scale momentum through the two Maidans of 2004 and 2014, the Russian Federation's aggression against Ukraine starting with the occupation and illegal annexation of Crimea, the armed conflict on Ukraine's eastern borders, that took thousands of Ukrainian lives, and, after eight years, escalated into a full-scale Russo-Ukrainian war from February 24, 2022, resulting in significant human losses, destruction of civilian infrastructure, and impacting the fate of every Ukrainian. These events and